УДК 159.923:159.923.33

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5\(5\)-760-771](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5(5)-760-771)

Гуцуляк Олександра Павлівна аспірантка кафедри теоретичної та практичної психології, Житомирський державний університет імені І.Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, e-mail taramar@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-1101-2114>

ЗВ'ЯЗОК ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ З САМООЦІНКОЮ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ У ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Анотація. У статті відображено результати теоретичного та емпіричного дослідження індивідуально-типологічних особливостей, а саме темпераменту та самооцінки, в професійному самовизначенні у осіб з обмеженими можливостями. Установлено кореляційний зв'язок між темпераментом та самооцінкою і виявлено їх відображення в професійному самовизначенні осіб юнацького віку з обмеженими можливостями, прояв в особливостях поведінки та соціальній адаптації. Методологічними засадами дослідження проблеми професійного самовизначення є феноменологічна модель К. Роджерса та В. Франкла залежність оцінки реальності від внутрішнього психологічного сприйняття та пошук сенсу життя особистості за її власними потребами та можливостями та робота Є. Клімова. Для діагностики та підтвердження власної думки використовувались наступні методики: визначення темпераменту Г. Айзенка ЕРІ (адаптована А. Г. Шмельовим), методика визначення рівня самооцінки С. В. Ковальова, методика визначення самооцінки Т. Дембо - С. Румбінштейн, методика встановлення кореляційного зв'язку Ч. Спірмена, бесіда та анкетування. Внаслідок проведеного дослідження було встановлено кореляційний зв'язок між самооцінкою та темпераментом у осіб з інвалідністю в юнацькому віці та встановлено відсотковий показник професійного самовизначення при різних рівнях самооцінки та темпераменту. Проаналізовано дослідження проблеми впливу індивідуально-психологічних особливостей на самооцінку та особливості професійного самовизначення осіб юнацького віку та виявлено, що важливість самооцінки полягає в її безпосередньому впливі на взаємодію людини з оточуючим соціальним середовищем, впевненістю в собі, а отже наявністю власної позиції щодо професійного самовизначення та має відображення в її поведінкових реакціях і діяльності.

Ключові слова: індивідуально-типологічні особливості, самооцінка, темперамент, особа з інвалідністю, сугестивність, соціальна адаптація.

Hutsuliak Oleksandra Pavlivna Postgraduate Department of Theoretical and Practical Psychology Franko State University, Velyka Berdychivska St., 40, Zhytomyr, 10008, e-mail tamarar@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-1101-2114>

MANIFESTATION OF INDIVIDUAL-TYOLOGICAL FEATURES ON SELF-ASSESSMENT AND THEIR REFLECTION IN PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION IN PERSONS WITH DISABILITIESIN.

Abstract. The article reflects the results of theoretical and empirical research on the reflection of individual-typological features, namely temperament and self-esteem, in professional self-determination in people with disabilities, established a correlation between temperament and self-esteem and their reflection in professional self-determination of young people with disabilities, their manifestation in the peculiarities of behavior and social adaptation. The methodological foundations of the study of the problem of professional self-determination are the phenomenological model of K. Rogers and W. Frankl, the dependence of reality between internal psychological perception and the search for meaning in the life of the individual according to their own needs and capabilities. E. Klimov held a similar opinion in professional self-determination. The following methods were used to diagnose and confirm the opinion: determination of G. Eisenko's temperament was adapted by A. G. Shmelev, the method of determining the level of self-esteem of S. V. Kovalev, the method of establishing the correlation of Spearman, conversation and survey. The study found a correlation between self-esteem and temperament in people with disabilities in adolescence and established a percentage of professional self-determination at different levels of self-esteem and temperament. The study of the problem of the influence of individual psychological characteristics on self-esteem and features of professional self-determination of adolescents found that the importance of self-esteem lies in its direct impact on human interaction with the social environment, self-confidence, but the presence of their own position in professional self-determination is reflected in the behavioral reactions and activities along with character accentuations and temperament.

Keywords: individual-typological features, self-assessment, temperament, person with disability, suggestibility, social adaptation.

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлена необхідністю вивчення психологічних особливостей професійного самовизначення у осіб з обмеженими можливостями. Розуміючи роль професійного самовизначення у осіб з інвалідністю на державному рівні були прийняті та запроваджені в життя нормативні документи, а саме, закон України про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю (№ 1767-VI від 16.12.2009) в якому підкреслюється важливість забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю та визнається їх права: на професійне працевлаштування на рівних правах з іншими, на можливість самостійного вибору в тому числі і професійного. В

законі України про реабілітацію осіб з інвалідністю (№ 2249-VIII від 19.12.2017) підкреслюється важливість професійної, трудової, соціально-психологічної, психологічної та психолого-педагогічної реабілітації особи з інвалідністю. Стаття 2. «Особою з інвалідністю є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав на рівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист.» Також професійна діяльність осіб з інвалідністю регламентується законом України про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні (№ 1767-VI від 16.12.2009). «Стаття 17. З метою реалізації творчих і виробничих здібностей осіб з інвалідністю та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації їм забезпечується право працювати на підприємствах, в установах, організаціях, а також займатися підприємницькою та іншою трудовою діяльністю, яка не заборонена законом.» (Частина перша статті 17 в редакції Закону № 3483-IV від 23.02.2006) Сучасні соціально-економічні та кризові процеси, що відбуваються в державах, висувають нові вимоги до якості підготовки та рівня професійної компетентності майбутнього фахівця. Зростає конкуренція, виникають нові вимоги до професійної компетентності та швидкості адаптації до різноманітності професійних умов та задач. Для осіб з інвалідністю складність професійного самовизначення та адаптації до професії обумовлена ще і вадами здоров'я, які потребують більш уважного підходу з врахуванням фізичних, фізіологічних та психологічних проблем та можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійного самовизначення турбувала людство з моменту виникнення поділу праці, залишається актуальною в сьогоденні. В стародавньому Вавилоні за наявності певних здібностей вибирали писарів. Іспанський лікар Хуан Уарте першим спробував систематизувати якості людини, які на його думку, необхідні для певної професійної діяльності. Таким чином виникла перша книга з профорієнтації під назвою «Дослідження здібностей до наук» (Цит. За М. Ярошевським) [12]. Для гармонійного та доцільного використання людських можливостей та здібностей необхідне ретельне вивчення проблеми професійного самовизначення. Існує багато напрямків вивчення цієї проблеми: проблему професійного самовизначення в контексті планування майбутніх особистісних перспектив розглядали такі автори, як Л. Рубінштейн, М. Гінзбург, А. Мудрик. З позиції розвитку особистісних якостей цю проблему вивчали Є. Клімов, М. Пряжников, П. Шавір, К. Альбуханова-Славська. Дослідження М. Журавльової, Д. Фельдштейна, О. Ледньової базуються на понятті соціального самовизначення. Є. Зеєр, В. Бадров вище зазначену проблему висвітлюють з точки зору теорії професійного саморозвитку. Б. Ананьєв, Л. Рубінштейн, Л. Божович розглядають професійне самовизначення як формування ціннісно-сміслової сфери фахівця через розгортання суб'єктності. Науковим дослідженням «Я концепції», як

провідний фактор особистісного професійного самовизначення займались М. Пряжніков, П. Шавіра, С. Чистякова.

Мета статті полягає у розгляді результатів теоретичного та емпіричного дослідження відображення індивідуально-типологічних особливостей (темпераменту та самооцінки) в професійному самовизначенні у осіб з обмеженими можливостями, а також в установленні зв'язку між темпераментом та самооцінкою в процесі професійного самовизначення осіб юнацького віку з обмеженими можливостями.

Виклад основного матеріалу. Методологічними засадами дослідження проблеми професійного самовизначення є феноменологічна модель К. Роджерса та В. Франкла залежність оцінки реальності від внутрішнього психологічного сприйняття та пошук сенсу життя особистості за її власними потребами та можливостями. Юнацькому віку характерна невпевненість в собі, проблеми професійного та життєвого вибору (коханої людини, друзів, зміна соціального середовища). Постійна напруга, стресові ситуації, бажання самоствердження, а також фізіологічні гормональні зміни приводять до більш яскравого вираження індивідуально-психологічних особливостей. В цей період важливе значення набуває пізнання себе, своєї сутності, розуміння своїх внутрішніх переживань та психологічних реакцій.

Розуміння можливості помилки та невідворотність змін викликає підвищення тривожності в юнацькому віці. Внаслідок цього в цей період яскравіших барв набувають індивідуально-типологічні особливості, а саме акцентуації характеру, що можуть бути провідним внутрішнім психологічним чинником агресії, зниження самооцінки та виникнення тривожно-депресивних станів в юнацькому віці. На нашу думку, провідним стає необхідність вивчення та врахування індивідуально-психологічних особливостей для пізнання себе та адекватності самооцінки для гармонійного співіснування, грамотного професійного самовизначення та зростання. Тільки звернувши достатню увагу на індивідуальність особистості, можливо розкрити всі сутнісні сили та здібності майбутнього покоління та підготувати компетентних, зацікавлених в професійному розвитку та зростанні фахівців. Дослідження сучасних науковців в галузі психології підтверджують нашу думку.

Балахтар В.В. в науковій статті демонструє результати свого наукового дослідження самооцінки як чинника емпатії фахівців соціальної сфери. В наслідок проведеного дослідження науковцем було встановлено, що неадекватна самооцінка (висока чи низька) приводить до неадекватної оцінки своїх можливостей і заважає в прийнятті рішень щодо професійних можливостей. Адекватна самооцінка є найбільш сприятливою для професійної діяльності фахівців соціальної сфери. Також автором доведено, що рівень самооцінки змінюється на різних етапах професійного становлення, найнижчий він в період професійного самовизначення. Що підтверджує нашу думку про необхідність професійного психологічного консультування та підтримки особливо на етапі професійного самовизначення [2].

Н. Хакімова дослідивши професійне самовизначення безробітних жінок, прийшла до висновку, що більшість з них зробили неадекватний професійний вибір, який не відповідав типу особистості за Д. Холландом. Професійний вибір цих жінок відбувався не свідомо, не самостійно, без врахування внутрішніх та зовнішніх факторів. Всі досліджувані мали підвищену тривожність. У більшості з них високий рівень інтелектуальних можливостей (62% мають вищу освіту), але занижують свої знання, компетентність здібності, що вказує на низьку самооцінку та невпевненість в собі. Було з'ясовано залежність у безробітних жінок від думки групи. Вони не беруть на себе відповідальність при виборі професії, як наслідок не відчувають відповідальності за роботу, що виконують. При невдачах схильні звинувачувати інших, або обставини. На думку авторки психологічна робота з такою категорією жінок має проводитися не тільки в напрямку корекції станів підвищеної тривожності та стресу, виробці умінь та навичок комунікації, а також в екзистенційному напрямку (взяття відповідальності на себе за свій професійний вибір та своє життя [10]. На нашу думку, для вдалого професійного вибору до вище перерахованого автором, психологу потрібно працювати з оптантом над навиками саморефлексії, формування адекватної самооцінки та вміння оцінити свої бажання, можливості, потреби. Формувати і розвивати вольові якості особистості. Особливо актуально це для осіб з вадами здоров'я.

Р. Маляко, Р. Попелюшко, І. Рашковська в своїх дослідженнях підкреслюють важливість формування адекватної самооцінки в підлітковому та юнацькому віці. Авторами зроблений висновок про необхідність запровадження комплексної корекційно-розвивальної програми, спрямованої на подолання проявів негативної самооцінки, розвиток самопізнання, самовдосконалення, розкриття своїх індивідуальних особливостей і здібностей [4].

О. Потапчук, І. Луцик дійшли висновку, що особистісні якості (тип особистості, темперамент, інтелект, тип поведінки та спілкування) на ряду з інтелектуальними здібностями впливають на ефективність підготовки та компетентності майбутніх фахівців професійної освіти. На їх думку, розвиток професійної компетентності викладача визначається динамічними, багатограним і змістовним внутрішньо-особистісним процесом, у результаті якого відбуваються зміни в свідомості, самосвідомості, інтелектуальній, мотиваційно-потребовій, емоційно-почуттєвій, вольовій та діяльнісній сферах, життєвих та професійних позиціях [7].

В наш час зростає зацікавленість до рис характеру творчої особистості. Спроба створити типологію творчої особистості науковця належить Cattell R., який провівши аналіз, прийшов до висновку, що вченим притаманно зосередженість на своєму внутрішньому світі та потреба знаходження на одинці («шизотимія»), стриманість, задумливість, емоційна стабільність, відповідальність. Всього 10 типів, які характеризують відношення науковців до

своїєї праці в колективі. [1]

На думку С. Н. Чистякової в нашому сторіччі найбільш актуальною є феноменологічна модель (А. Маслоу, К. Роджерса), які стверджують про необхідність персонального підходу до освіти та самовизначення з максимальним урахуванням індивідуально-психологічних особливостей індивідуума [11].

Підтвердженням цієї думки є теза Є. А. Клімова «Професія -це доля, життєвий шлях людини, це і спосіб життя, і склад думок, і стереотипи сприйняття світу, і соціальний тип людини» [5; 7].

Проаналізувавши структуру особистості за К. Платоновим, структуру індивідуальності за Л. Столяренком та готовність до професійної діяльності за М. І. Дяченком і Л.А. Кандибовичем ми склали наступну таблицю.

Таблиця 1

Відповідність індивідуально-типологічних особливостей складовим готовності до професійної діяльності і структури особистості

індивідуально-типологічні особливості	Готовність до професійної діяльності	Особистість
Мотивація: інтереси, схильності, спонукання	Мотиваційний компонент	Спрямованість(спрямованість, ставлення, моральні якості, ідеали, переконання(соціальна структура) формується вихованням
Комунікативність: інтро- та екстраверсія	Комунікативно-орієнтаційний	Досвід соціальний (комунікація)
Активність як наслідок освідомлення (знання, навички, уміння)	саморефлексія	Форм відображення свідомість
Емоції: воля, саморегуляція, самооцінка, характер	Емоційно-вольовий компонент	Емоційно-вольові процеси характер
Здібності: мислення, пам'ять, уява, увага	Пізнавально-оперативний компонент	Когнітивно-пізнавальні процеси інтереси
Фізіологічні: темперамент(тип ВНД), вікові, статеві, конституційні особливості	Психофізіологічний компонент	Біологічно-обумовлені процеси(темперамент, тип нервової системи, вік, стать, конституція тіла
Поведінка	Професійна діяльність	Діяльність

З таблиці видно, що однакові психологічні компоненти входять до складу індивідуально-типологічні особливості, формують готовність до професійної діяльності та структуру особистість за К. Платоновим. Це означає, що під впливом виховання особистість може відшліфовувати «нерівності» свого характеру.

В процесі професійного становлення відбувається формування соціального характеру. На думку Е. Фромма соціальний характер це специфічна форма, яка надає енергії людини динамічної адаптації її потреб до певного способу існування даного суспільства (Цит. за К. Сельченко) [9].

На думку С. Максименко, особистість являє собою цілісність людської, психіки здатної до саморозвитку, саморегуляції, самовизначення, свідомої діяльності, що відображає її неповторний «внутрішній світ» [6]. На нашу думку людська особистість своїми когнітивними, емоційними, характерологічними, нервово-ендокринними особливостями сприймає та відображає оточуючу дійсність навколишнього світ та події, що відбуваються в ньому. Завдяки цьому ми можемо спостерігати різноманіття реакцій та поглядів на події, що відбуваються. Це демонструє необхідність при прийнятті важливих рішень життя враховувати індивідуально-психологічні особливості особистості. Професійне самовизначення є одним з таких виборів. Отже під професійним самовизначенням ми розумієм змістовий динамічний багатогранний процес усвідомлення та аналіз оптантом необхідності особистісного вибору професійної діяльності, що залежить від самооцінки та вміння саморефлексії, мотивований внутрішніми мотивами, потребами, інтересами і відповідає індивідуально-психологічним та фізіологічним можливостям і схильності, внаслідок якого відбуваються зміни в вольовій та діяльнісній сферах особистості.

Емпіричне дослідження проводилось на базі обласного центру МСЕ міста Житомир і спеціалізованого коледжу, час проведення дослідження з 2018 по 2020 рр. Загальна кількість досліджуваних склала 40 осіб, вік респондентів від 16-ти до 17-ти років. Завдання дослідження полягали у необхідності підбору відповідних методів діагностики, проведенні психологічної діагностики та виявлення зв'язку між рівнем самооцінки та проявами індивідуально-психологічних особливостей в професійному самовизначенні в юнацькому віці у осіб з обмеженими можливостями. Здійснено теоретичний аналіз проблеми професійного самовизначення і умов успішної адаптації до професії.

Для визначення відображення психологічних особливостей і виявлення кореляційного зв'язку між темпераментом та самооцінкою в юнацькому віці нами використовувалися методика: визначення темпераменту Г. Айзенка ЕРІ (адаптована А. Г. Шмельовим), методика визначення рівня самооцінки С. В. Ковальова, методика визначення самооцінки Т. Дембо-С. Румбінштейна, методика встановлення кореляційного зв'язку Ч. Спірмена, бесіда та анкетування [8].

Внаслідок проведеного дослідження було з'ясовано, що 25% учнів мають низьку самооцінку, з них 5% опитуваних сангвініки, 2,5% з флегматичним типом темпераменту та 17,5% з меланхолічним типом. В досліджуваній групі найбільший відсоток осіб з низькою самооцінкою мають особи з меланхолічним типом темпераменту, що говорить про вразливість, незадоволеність собою, потребу в підтримці. 20% опитуваних бали самооцінки знаходились на граничних цифрах між низькою та середньою, що визначено нами як тенденцію до низької. З них 10 відсотків сангвініки, 2,5 відсотки флегматики та 7,5 відсотків меланхоліків. В цій групі досліджуваних більший відсоток осіб з сангвінічним типом темпераменту. На нашу думку нестабільність, рухливість нервової системи, зміна інтересів, проблеми з доведенням справи до кінця викликають сумніви в своїх можливостях у сангвініків. Як ми бачимо 18 чоловік з досліджуваної групи мають низьку або занижену самооцінку, тобто сумніваються в своїх можливостях та силах. Вони складають 45% від загальної кількості опитуваних. Особи з високою самооцінкою в досліджуваній групі тільки з холеричним типом темпераменту, їх 5%. Серед досліджуваних з меланхолічним типом темпераменту осіб з високою, або з тенденцією до високої самооцінки не визначено. За методикою встановлення кореляційного зв'язку Ч. Спірмена було виявлено існування зв'язку темпераменту з самооцінкою. Яскравіше всього цей зв'язок спостерігається у осіб з меланхолічним типом темпераменту, у досліджуваних з флегматичним та сангвінічним типом темпераменту існує слабкий зв'язок, у опитуваних з холеричним типом темпераменту зв'язку не існує, як і не спостерігалось осіб з низькою самооцінкою серед досліджуваних з холеричним типом темпераменту. Результати дослідження представлені в таблиці 2

Таблиця 2

Відображення самооцінки у студентів з різним темпераментом

Темперамент	Холерик	Сангвінік	Флегматик	Меланхолік
Самооцінка				
Висока	5%	—	—	—
Тенденція до високої	5%	7,5%	7,5%	—
Адекватна	7,5%	12,5%	5%	5%
Тенденція до низької	—	10%	2,5%	7,5%
Низька	—	5%	2,5%	17,5%
Кореляційний зв'язок (за Спірменом)	0,1	0,35	0,3	0,9

З таблиці видно, що серед досліджуваних студентів висока самооцінка тільки у опитуваних з холеричним типом темпераменту, що говорить про

впевненість в собі, своїх силах та можливостях. При анкетуванні було виявлено вміння розраховувати на себе і свої можливості, деколи можуть переоцінювати власні можливості. Найбільша кількість осіб з низькою самооцінкою та заниженою самооцінкою у осіб з меланхолічним типом темпераментом. Це говорить про більшу вразливість, невпевненість в собі, підвищену тривожність. При анкетуванні було виявлено невпевненість у власних силах та виборах, потреба в підтримці та пораді, намагання перекласти відповідальність за свої рішення та вчинки. У осіб з заниженою самооцінкою відмічалась підвищена тривожність у 20 відсотків опитуваних, підвищена агресивність у 25 відсотків, підвищена фрустрація у 22,5 відсотків опитуваних, підвищена ригідність у 35%. Все це на нашу думку підтверджує необхідність консультативної, тренінгової, а в деяких випадках і кореляційної роботи психолога. Після проведеного анкетування та бесіди було з'ясовано, що остаточно визначились з майбутньою професією не всі студенти коледжу, результати дослідження представлені в таблиці 3.

Таблиця 3

Відображення темпераменту та самооцінки в професійному самовизначенні студентів спеціалізованого коледжу.

Показники визначеності в професійній діяльності	Темперамент	Самооцінка
Визначені	Холерики флегматики	Висока та адекватна
Частково визначені	Флегматики, сангвініки меланхоліки	Адекватна, тенденція до високої
Не визначені	Меланхоліки. Сангвініки. флегматики	Тенденція до заниженої, низька

Таблиці демонструє, що остаточно визначились з майбутньою професійною діяльністю холерики та флегматики з високою та адекватною самооцінкою. Визначені частково (остаточно не знали чи хочуть вони працювати, або продовжити навчання за фахом) були флегматики, сангвініки та меланхоліки з адекватною, або з тенденцією до високої самооцінкою. Не визначились з своїм професійним майбутнім студенти з низькою та тенденцією до низької самооцінки.

Самооцінка в нашому розумінні це не тільки вміння правильно оцінити

свої можливості, особливості своїх психологічних, фізіологічних та фізичних здібностей, а і розуміння того, що особистість може зробити для найкращого використання свого природнього потенціалу.

Вміння критично оцінити себе вчорашнього з сьогоднішнім, свої можливості, здібності, а не орієнтуватись на соціальну моду, чужу думку і погляди, дає можливість молодій людині не втратити свою індивідуальність в процесі соціалізації. На нашу думку на цьому етапі також необхідна консультативна та коучингова робота психолога (задати правильні питання, надати можливість замислитись над своїми можливостями, здібностями, потребами, оцінити « Я хочу» та «Я можу», навчити саморефлексії).

На думку А. Батаршева самооцінка має вплив на саморозвиток, самовиховання, самовдосконалення, на рівень рефлексії та являє собою один з регуляторів поведінки людини. Також самооцінка входить в процес саморегуляції особистості та може бути показником її надійності в виконанні поставлених задач. Самовпевненість, як наслідок неадекватно завищеної самооцінки, являє собою негативну професійну якість, що приводить до зниження надійності в професійній діяльності. В свою чергу невпевненість в собі, як наслідок заниженої самооцінки, є протипоказанням для оволодіння професіями пов'язаними з роботою в складних умовах, що потребують в орієнтованих умовах швидко реагувати на обставини, приймати самостійні відповідальні рішення та зберігати професійну надійність[3].

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що неадекватна або несформована самооцінкою відображається не тільки в поведінці, психологічному відчутті не задоволеності собою, підвищеній тривожності, фрустрації, ригідності та агресивності, а також у професійному самовизначенні. Особам юнацького віку з низькою та з тенденцією до низької самооцінки важко приймати самостійні рішення спираючись на власну думку. Найбільше виражений зв'язок між темпераментом і самооцінкою у осіб з меланхолічним типом темпераменту, у досліджуваних з флегматичним та сангвінічним типом темпераменту існує слабкий зв'язок, у осіб з холеричним типом темпераменту зв'язку не існує. Доведено наявність підвищеної тривожності, агресивності, проблеми у соціальній адаптації у осіб з заниженою самооцінкою. В результаті бесіди було виявлено, що у осіб з низькою та з тенденцією до низької самооцінки виникають сумніви при прийнятті рішень, вони ставлять собі цілі нижче своїх можливостей та намагаються уникати відповідальності.

В результаті проведеного дослідження ми переконались, що психологічна підтримка, тренінгова робота, а в деяких випадках і психологічний супровід необхідні для осіб з інвалідністю в юнацькому віці при професійному самовизначенні особистості. Розробка психологічної програми підтримки та супроводу осіб з інвалідністю в юнацькому віці при професійному самовизначенні є актуальною. Перспективи подальших досліджень полягають у продовженні дослідження психологічних особливостей професійного

самовизначення у осіб з обмеженими можливостями в юнацькому віці, розробці психологічної тренінгової програми що до корекції неадекватної самооцінки, навчанню методам саморефлексії для подолання проблем самовизначення в професійному виборі.

Література:

1. Cattell R. B. The Scientific Analysis of Personality. London: Penguin Books, Limited. 1965. 225p
2. Балахтар В.В. Самооцінка як чинник емпатії фахівців соціальної роботи. Психологічні науки. «Молодий вчений» № 8 (60) серпень, 2018 р. С 42-47. Реж. дост. <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/8/10>
3. Батаршев А. В. Базовые психологические свойства и профессиональное самоопределение личности: Практическое руководство по психологической диагностике. Санкт-Петербург: Речь. 2005. 208с.
4. Гуцуляк О. П. Прояв індивідуально-психологічних особливостей в самооцінці осіб юнацького віку. International scientific and practical conference. Lublin, the Republic of Poland September 25–26, 2020. Р 27-30. Реж. дост. <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/68/1541/3377>
5. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения: учебное пособие для вузов. Ростов-на-Дону: Феникс. 1996. 575с.
6. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
7. Потапчук О. І., Луцик І. Б. Особливості професійної компетентності педагога як умова ефективності підготовки майбутніх фахівців професійної освіти. Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки реалії та перспективи. Випуск 76, 2020. С. 126-129. Режим доступу: <http://chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/76/29.pdf>
8. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. Самара: «БАХРАХ-М». 2008. 672с.
9. Сельченко К. В. Психологическая типология: Хрестоматия. -Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. 592с.
10. Хакимова Н. Р. Сибирская психология сегодня сборник научных трудов. Кемерово: Кузбассвузиздат, 2002. Режим дос.: <http://hpsy.ru/public/x2490.htm>
11. Чистякова С.Н. Актуальность проблемы профессионального самоопределения обучающихся в современных условиях. Профессиональное образование и рынок труда. №1. 2018. С. 54-60
12. Ярошевский М. Г. (1976) История психологии. М., «Мысль». С 106-107.

References:

1. Cattell R. B. (1965) The Scientific Analysis of Personality. London: Penguin Books, Limited. [in England]
2. Balakhtar V.V. (2018). Samootsinka yak chynnyk empatii fakhivtsiv sotsialnoi roboty [Self-esteem as a factor in the empathy of social workers]. Psykholohichni nauky. «Molodyi vchenyi»– *Psychological sciences. "Young scientist"*, 8, 42-47 [in Ukrainian]. Retrieved from <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/8/10>
3. Batarashev A. V. (2005). Bazovye psykholohycheskye svoistva y profesyonalnoe samoopredelenye lychnosti: Praktycheskoe rukovodstvo po psykholohycheskoi dyahnostyke. [Basic psychological properties and professional self-determination of personality: A practical guide to psychological diagnostics]. Sankt-Peterburh: Rech [in Russian].

4. Hutsuliak O. P. (2020). Proiav indyvidualno-psylohichnykh osoblyvostei v samootsintsi osib yunatskoho viku [Manifestation of individual psychological characteristics in the self-esteem of adolescents]. International scientific and practical conference. (pp 27-30). Lublin, the Republic of Poland. [in Poland]. Retrieved from <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/68/1541/3377>
5. Klymov E. A. (1996). Psykholohiya profesynalnoho samoopredeleniya: uchebnoe posobye dlia vuzov [*Psychology of professional self-determination: a textbook for universities*]. Rostov-na-Donu: Fenyks [in Russian].
6. Maksymenko S. D. (2006). Heneza zdiisnennia osobystosti [*Genesis of personality realization*]. Kyiv: Vydavnytstvo TOV «KMM» [in Ukrainian].
7. Potapchuk O. I. & Lutsyk I. B. (2020). Osoblyvosti profesiinoi kompetentnosti pedahoha yak umova efektyvnosti pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv profesiinoi osvity. [Features of professional competence of a teacher as a condition for the effectiveness of training future professionals in vocational education]. Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Serii 5. Pedagogichni nauky: realii ta perspektyvy–*Scientific journal of NPU named after MP Dragomanova. Series 5. Pedagogical sciences realities and prospects*, 76, 126-129. [in Ukrainian].
8. Raihorodskiy D. I. (2008). Praktycheskaia psikhodyahnostyka [*Practical psychodiagnosics*]. «BAKhRAKh-M» [in Russian].
9. Selchenok K. V. (2002). Psykholohycheskaia typolohiya: Khrestomatyia [*Psychological typology: Reader*]. Mn.: Kharvest, M.: AST [in Russian].
10. Khakymova N. R. (2002) Sybyskaia psikholohiya sehodnia sbornyk nauchnykh trudov [*Siberian psychology today is a collection of scientific papers*]. Kemerovo: Kuzbassvuzyzdat [in Russian]. Retrieved from <http://hpsy.ru/public/x2490.htm>
11. Chystiakova S.N. (2018) Aktualnost problemy profesynalnoho samoopredeleniya obuchaiushchykh v sovremennykh uslovyakh. [The urgency of the problem of professional self-determination of students in modern conditions]. Profesynalnoe obrazovanye y rynok truda–*Vocational education and the labor market*, 1, 54-60 [in Russian].
12. Yaroshevskiy M. H. (1976) Ystoryia psikholohyy [*History of psychology*]. M., «Mysl» [in Russian].